

De toekomst van energie in de gebouwde omgeving

Jos Lichtenberg
oktober 2014

Homelab 2050

TU / **e** Technische Universiteit
Eindhoven
University of Technology

Where innovation starts

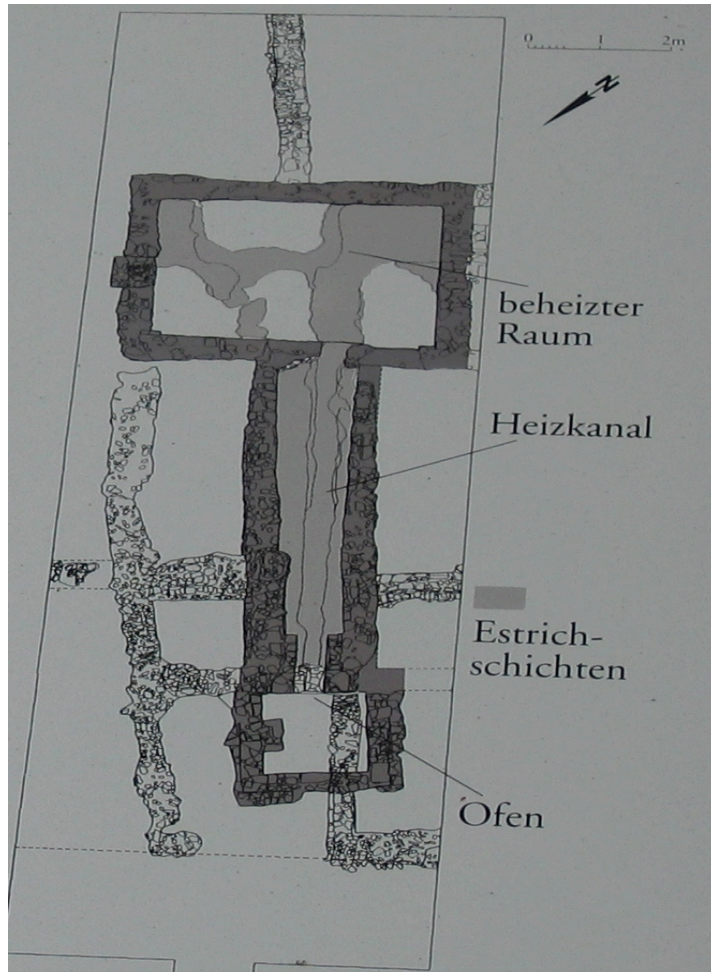
Energie en comfort 2000 jaar geleden

Vloer- en wandverwarming

Warmteterugwinning bij de Romeinen

Trajaanse markt, Rome

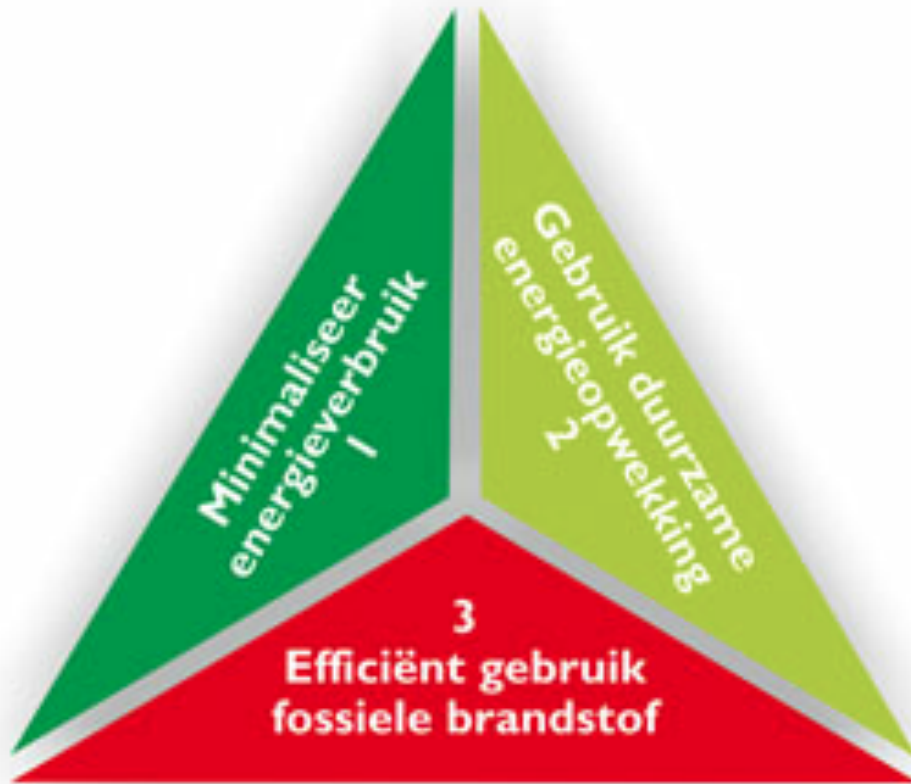
Inhoud

- De relativiteit van vooruit kijken
- Reductie van energieverlies,
- Decentraal opwekken van energie
- Flexibiliteit
- Gezondheidsaspecten
- House of Tomorrow Today
- De bestaande voorraad
- Economisch perspectief

Zero-Energy-House, 1974 Campus Technical University of Denmark

Trias Energetica, energiebeleid

Energiebeleid met EPC als stuurmiddel

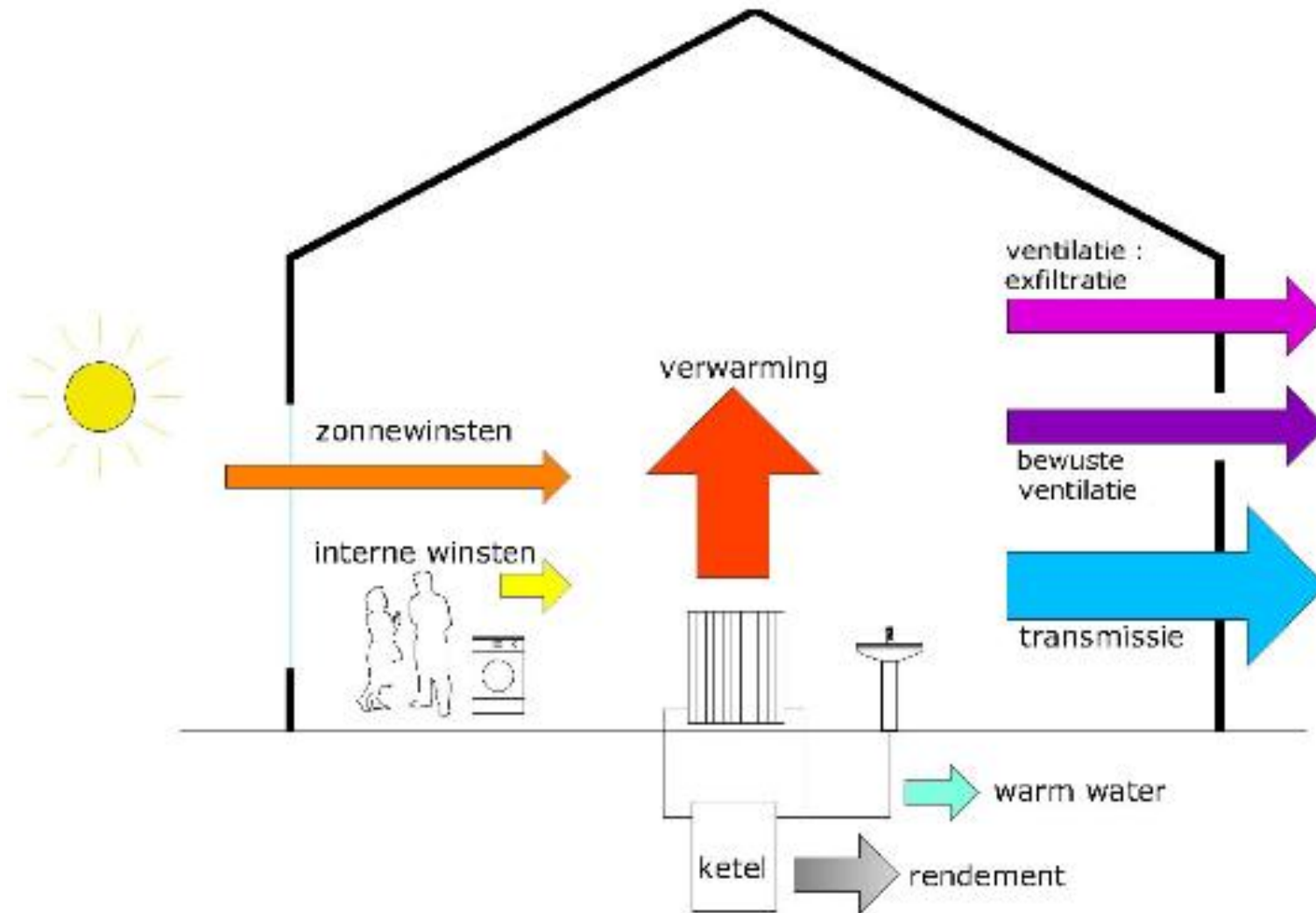
Nu: 0,6

2015: 0,4

2020: 0 (energie neutraal)

Thermische Energiebalans

Energiebalans van een woning excl. koeling

In	kWh	Uit	kWh
• Zoninstraling	500	• Transmissie	8.000
• Aanwezige mensen	300	• Ventilatie	4.000
• Apparatuur	450	• Infiltratie	1.000
• Diversen (koken, douchen,..)	150	• Warm water gebruik	3.000
Totaal in:	1.400	• Verlichting, apparatuur	3.500
Te kort: Energievraag	18.600	• Diversen. (o.a. koken, ventilatoren, pompen)	500
	20.000	Totaal uit	20.000

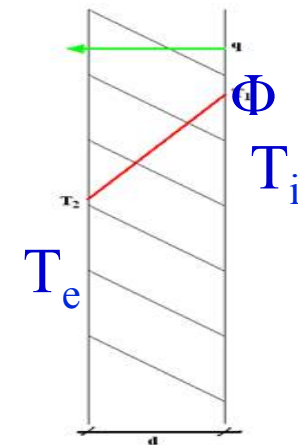
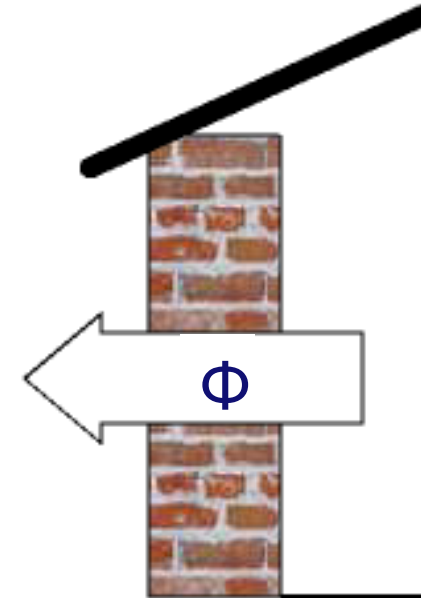
Met een gem. efficiëntie van 80% moet 23.250 kWh worden ingekocht/gegenereerd. Ca. 3.500 kWh stroom en 2.200 m³ gas

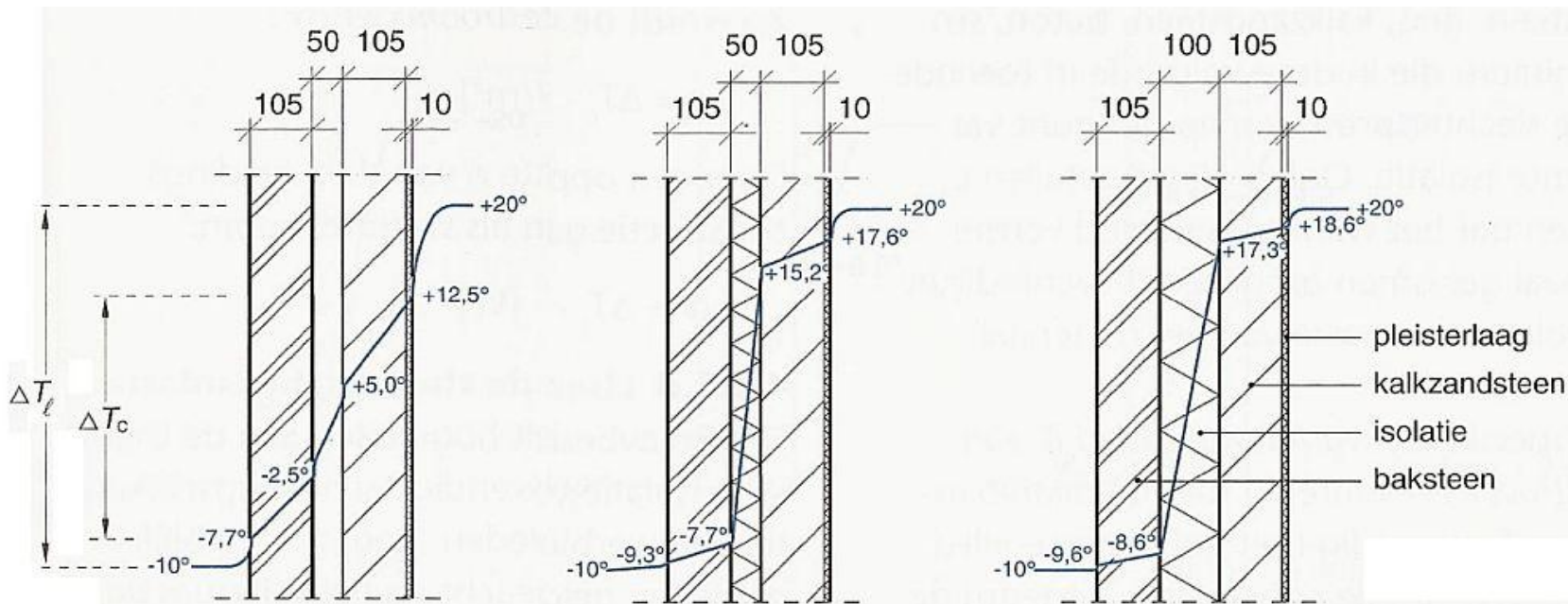
Transmissieverlies

Warmtestroom

- $\Phi = U \cdot A \cdot \Delta T$ [W]
- Φ (of: Q) = warmtestroom [W]
- U = warmte transmissie coeff. $U = \lambda/d$ [W/m²K]
  - λ (of: k = warmtegeleidingscoëfficiënt, W/mK)
  - d = dikte van de laag
- A = Oppervlak
- $\Delta T = T_i - T_e$

Multi layer construction

$$\begin{aligned}
 R_c &= 0,35 \\
 R_\ell &= 0,52 \\
 U &= 1,92 \\
 q &= 57,7
 \end{aligned}$$

1 ongeïsoleerde spouw

$$\begin{aligned}
 R_c &= 1,47 \\
 R_\ell &= 1,64 \\
 U &= 0,61 \\
 q &= 18,3
 \end{aligned}$$

2 geïsoleerde spouw
met 50 mm isolatie

$$\begin{aligned}
 R_c &= 2,72 \quad [m^2K/W] \\
 R_\ell &= 2,89 \quad [m^2K/W] \\
 U &= 0,35 \quad [W/m^2K] \\
 q &= 10,4 \quad [W/m^2]
 \end{aligned}$$

3 geïsoleerde spouw
met 100 mm isolatie

Ventilatie varianten

Afvoer
 Mechanisch
 Natuurlijk

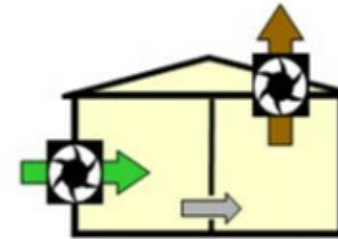
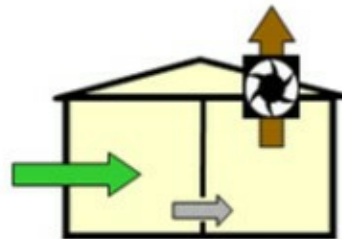
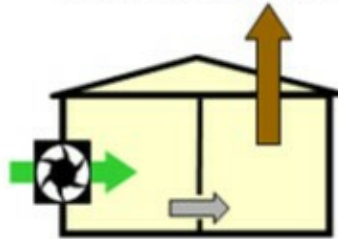
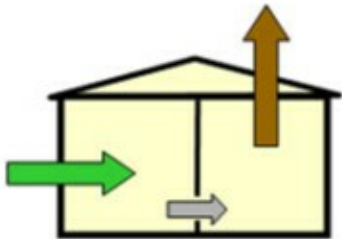
Toevoer

Natuurlijk

Mechanisch

A: natuurlijke ventilatie

B: mechanische toevoerventilatie

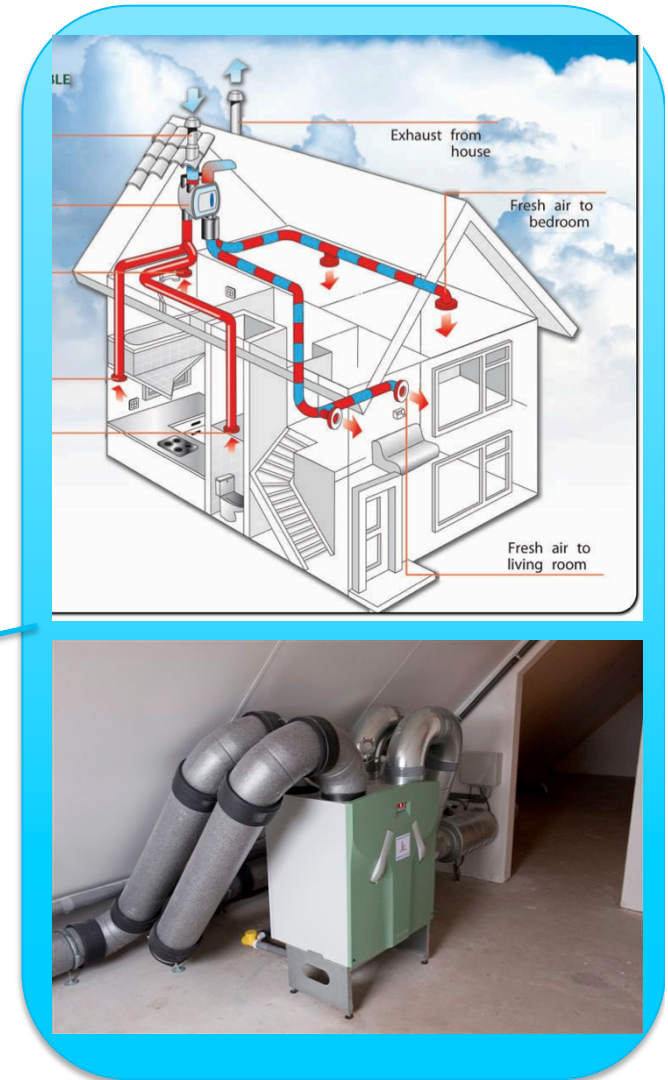

C: mechanische afvoerventilatie

D: mechanische toe- en afvoerventilatie

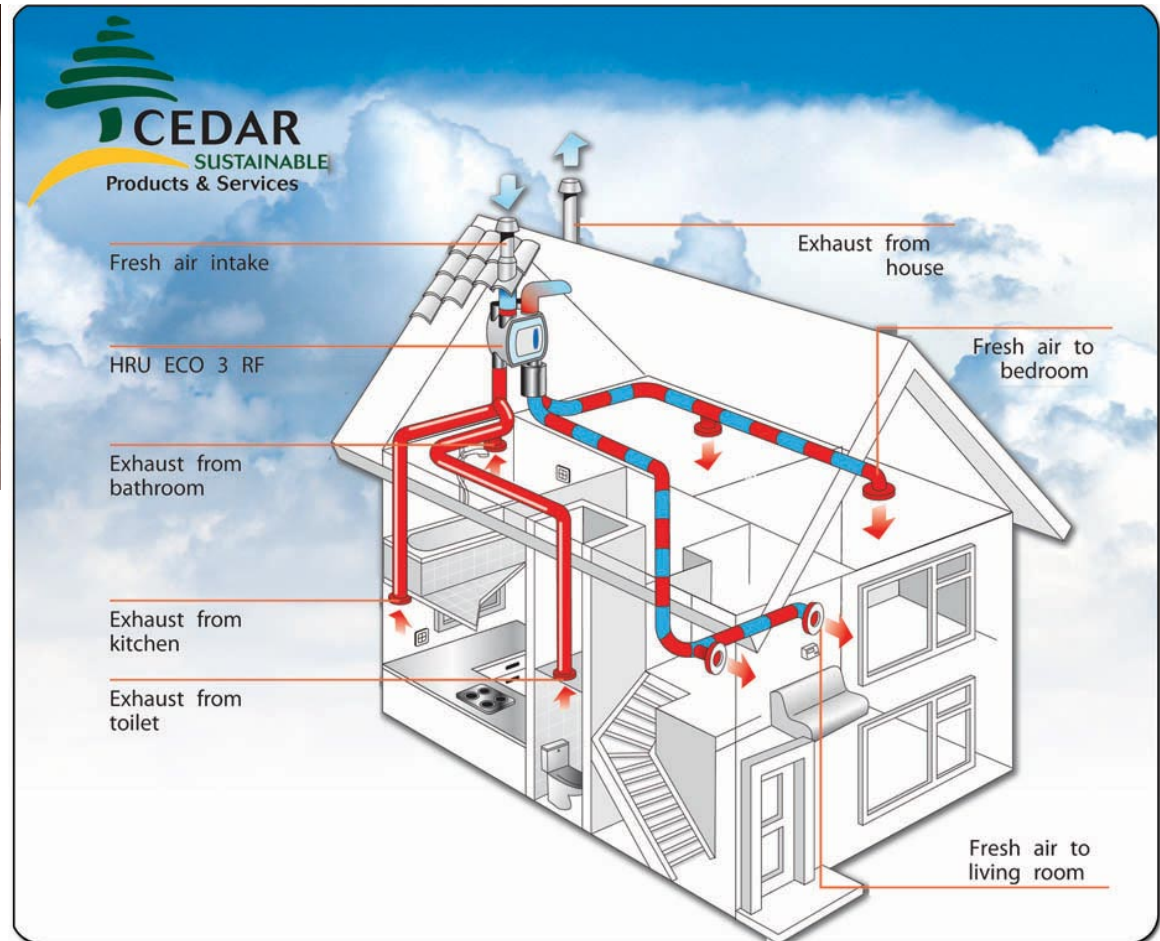
Ongecontroleerd?

Gecontroleerd?

Warmteterugwinning (WTW)

Efficient bij lage buitentemperaturen ($T_e < -5 \text{ } ^\circ\text{C}$)

Vathorst, Amersfoort

AD

DIAGNOSE Een uitgeslap kind geeft het hele gezin

ENTERTAIN ouwehoort m

SPORTWERELD Feyenooreest doemscenario: zes

PLUS: Marjan Berk, Chris van Nijntten en Ton van

Kamer eist stop op 'ziek-makend' ventilatiesysteem

Vraagtekens bij 400.000 energiezuinige woningen

AMERSFOORT/DEN HAAG

Het is onacceptabel dat honderdduizenden mensen gezondheidsrisico's lopen door het energiezuinige ventilatiesysteem in hun nieuwbouwwoning. Dat vindt de Tweede Kamer. Minister Vogelaar (Wijken) moet van de Kamer de bouwers aanspaken om het systeem te verbieden.

Branche-organisatie Bouwend Nederland stelt dat het systeem wordt gebruikt om te voldoen aan de steeds strengere energie-eisen, zonder dat onterroek is gedaan naar de gezondheidsrisico's, zegt voorzitter Eiko Brinkman.

Vogelaar en Brinkman reageren op tv-programma *Zembla* van gisteravond. Hierin bestempelde hoogleraar gezondheidsrecht Annelies van Bronswijk de energiezuinige woningen als ongezond. Ze doet op 400.000 woningen met 'balansventilatiesystemen', waarbij afgevoerde lucht de binnenkomende lucht verwarmt en ramen moeten dichtblijven. Ze wil een verbod op dat systeem. Letoelchadevoocaat Martin de Witte is in de Amersfoortse nieuwbouwwijk Vathorst gestuift op 310 huishoudens met gezondheidsklachten. Het gaat om long- en oogontstekingen, astmatische aanvallen en kinderen die aan de beademing moeten.

PvdA, VVD en GroenLinks eisen dat het systeem wordt geschrapt. De VVD wil zelfs een verbod. CDA en SP vinden dat met het systeem niet zoveel mis is, maar dat de bouwbedrijven slecht werk afleveren. Vogelaar moet hen aanspreken, zeggen SP'er Jansen en VVD'er Nepperus. Zij stellen de minister hierover deze week vragen: „Bouwers leggen kleinere kanaal-tjes aan, want dat is goedkoper. Of ze sluiten de afvoer op een verkeerde plek af, zodat het gaat tochten en bewoners het gat afplakken, wat ook niet goed is,” zegt Jansen.

Volgens Brinkman moeten de energiebesparingsrekeningen voor nieuwe huizen omhoog. „En als je iets voor het klimaat wilt doen, kun je je beter richten op isolatiemaatregelen voor oude huizen.”

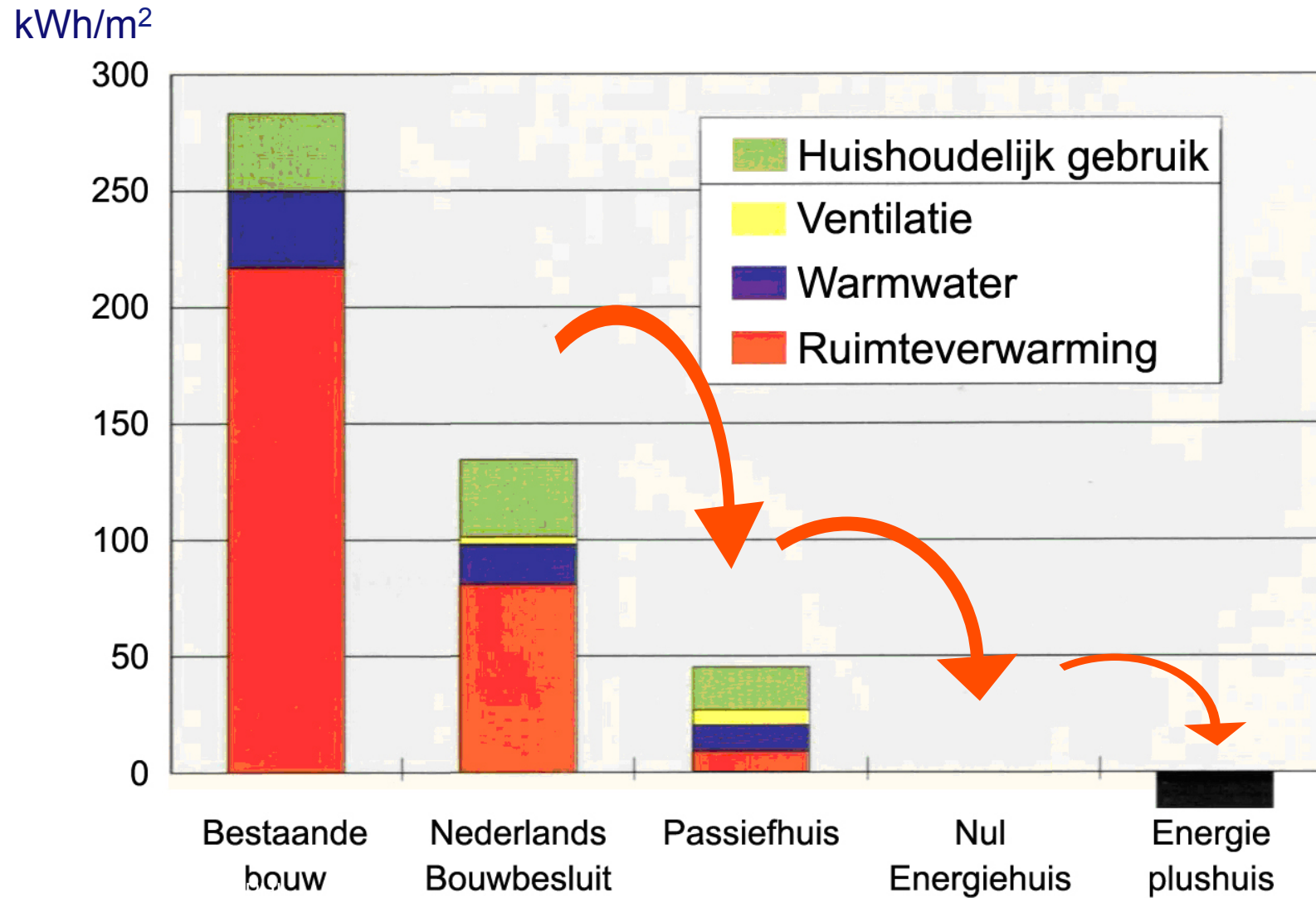
Woordvoester Nyke van der Zee van VROM zegt dat de problemen bekend zijn. Volgens haar is het systeem veilig 'mits het goed wordt aangelegd'. „Zeerder zouden we dat het toezicht beter zou worden. Volgens mij zijn er inmiddels geen gevallen bijgekomen.”

Luchtdichtheid

Thermische Energiebalans

Resume m.b.t. verliesreductie

- Isoleren geen echt issue meer, eventueel slankere materialen
- Beglazing blijft een uitdaging. Zelfs 'Triple glazing' vormt nog een zwakke plek in de omhulling
- Verwarming → LTV (Lage Temperatuur Verwarming)
- Luchtdichtheid?
- Ventilatie natuurlijk of hybride, tenzij in een belaste omgeving, en warmterugwinning dan?

- Domotica, intelligente besturing

Duurzaam genereren

- Wind
- Biobrandstof
- Collectoren,
- PV

- WP (lucht of grond?)
- ...

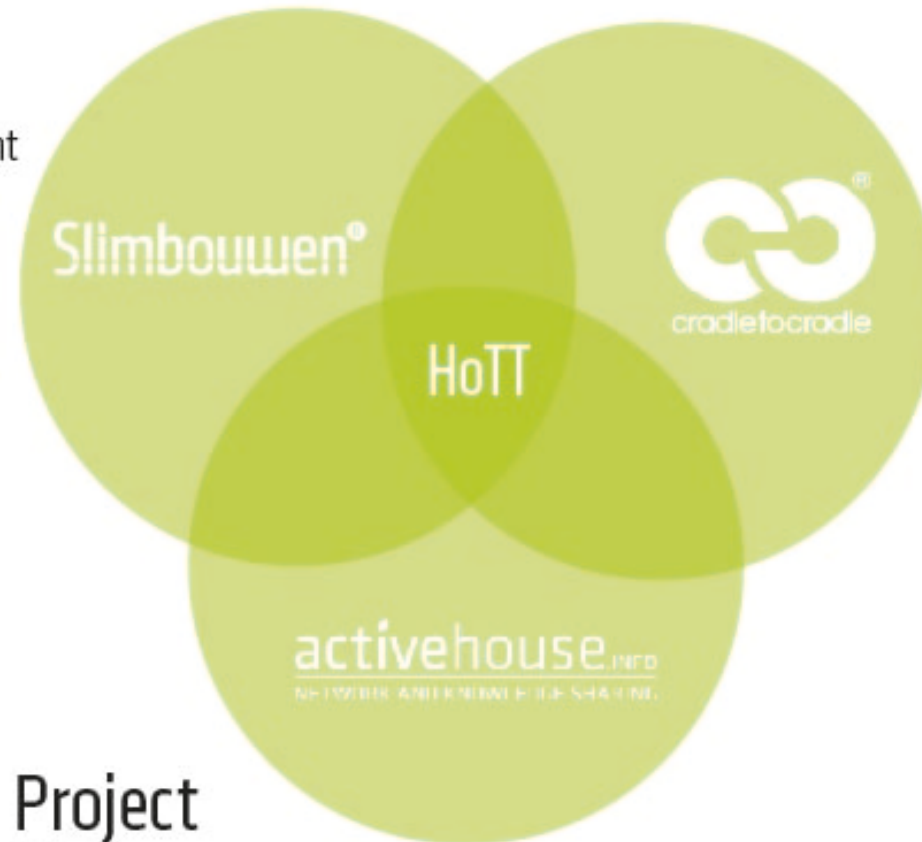
Integratie?

Duurzaamheid

Proces

Flexibiliteit
Reductie van de Footprint
Efficiëntie
Duurzaamheid

Materiaal

Afvalreductie
Herwinbaarheid
Hergebruik

Project

Gebruiker
Binnenklimaat (zicht, lucht, licht, Livability)
Energie, Milieu

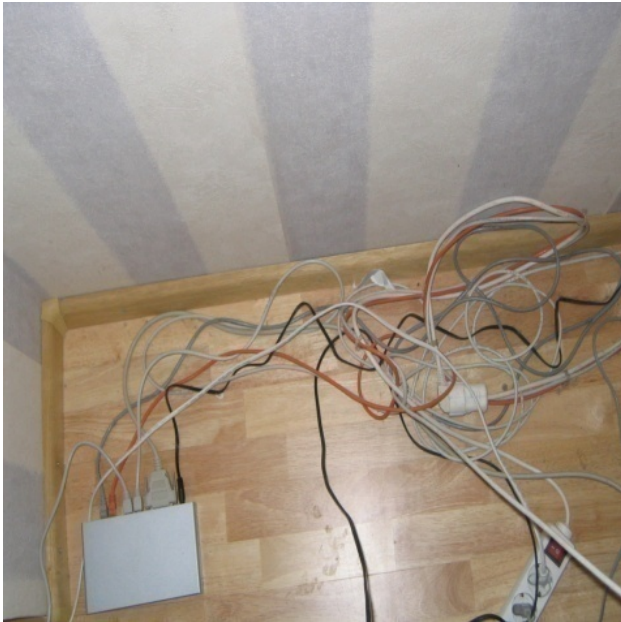

Het bouwproces in de knoop

Het bouwproces in de knoop

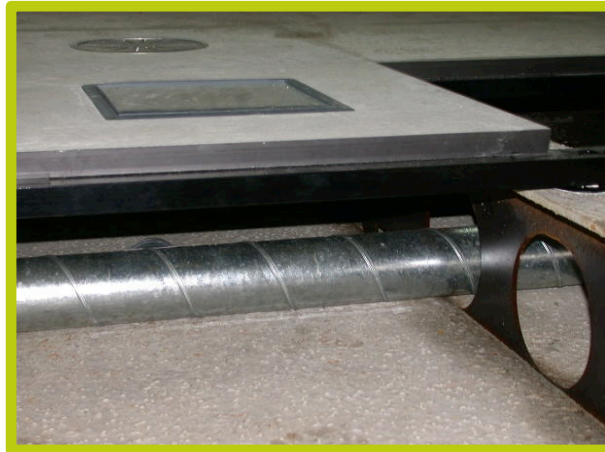
Het bouwproces in de knoop

Flexibiliteit

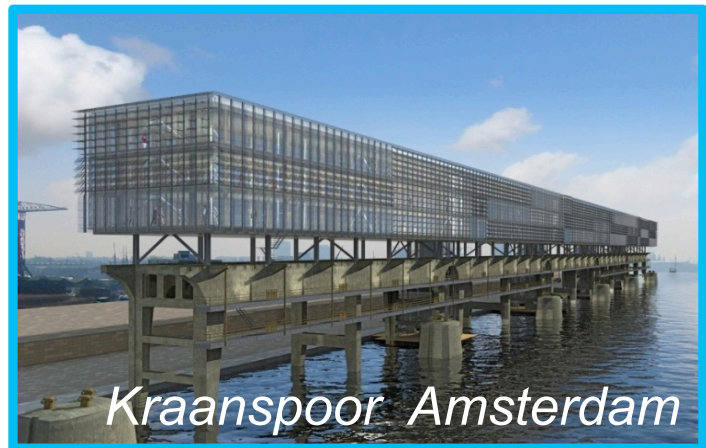
La Fenêtre Den Haag

Rode Haan Delft

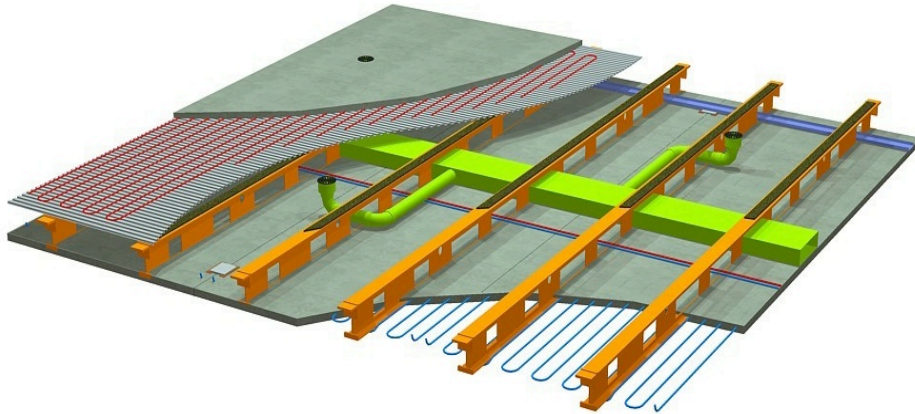
Kraanspoor Amsterdam

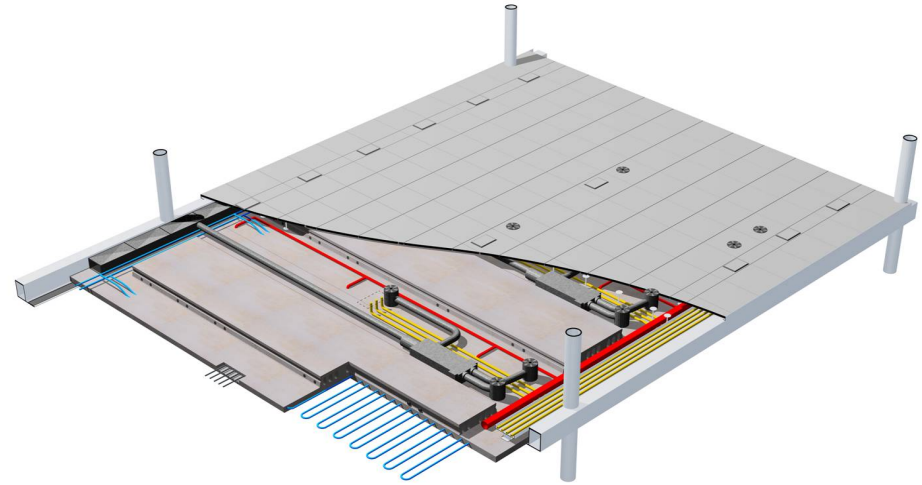

Flexibiliteit

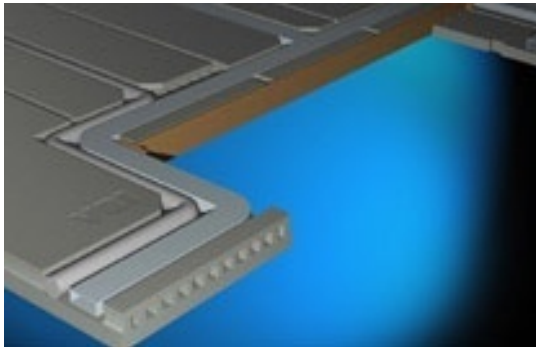
Slimline Buildings

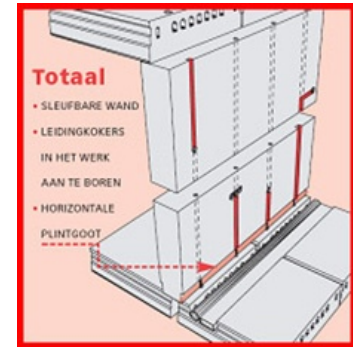
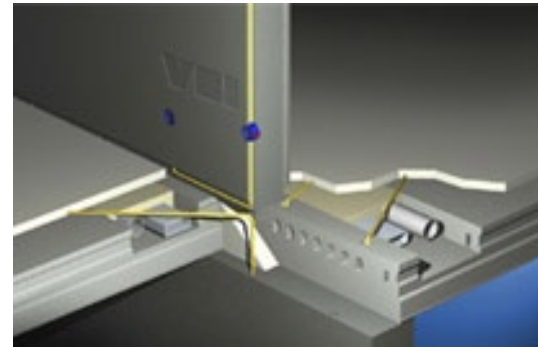
Wingvloer

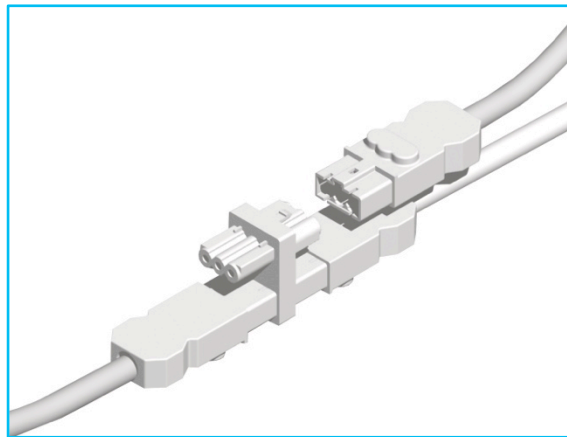
Leidingvloer

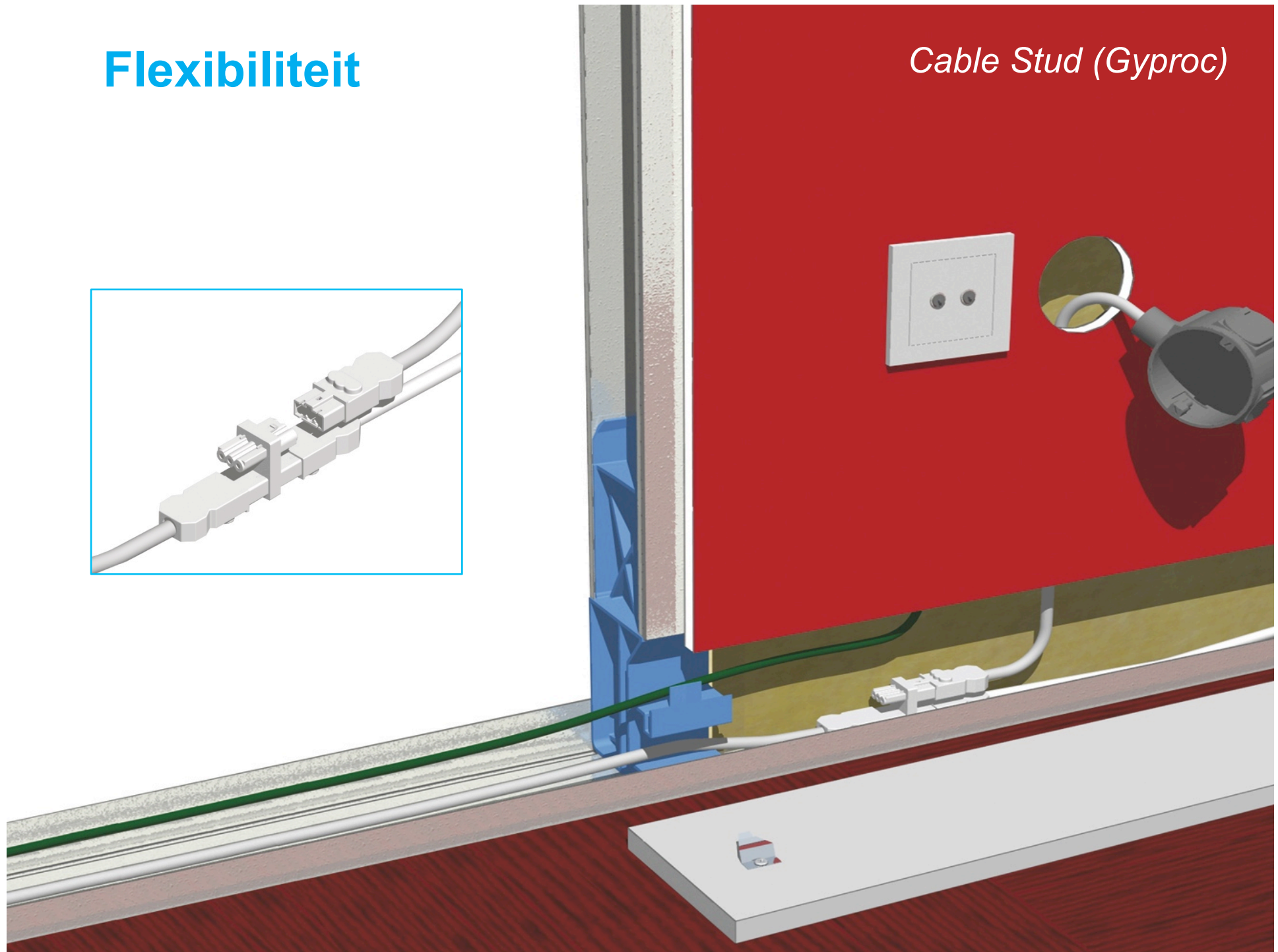
FlexCasco

Flexibilit it

Cable Stud (Gyproc)

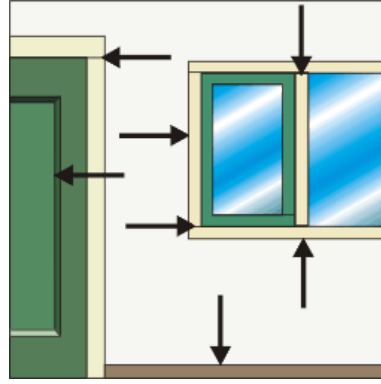
Venco Campus,
Eersel

SLIMBOUWEN

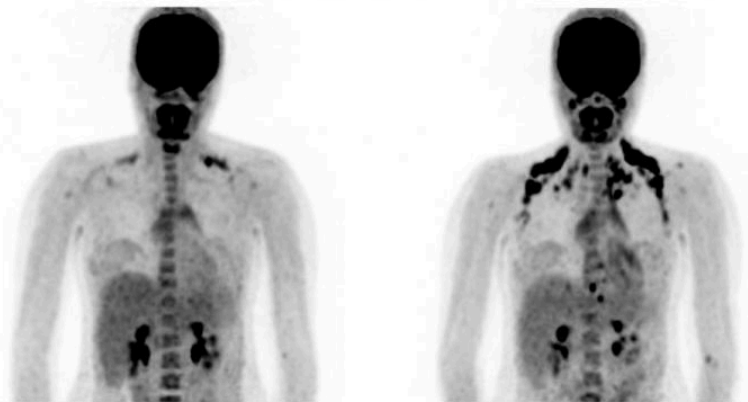
Gezondheid

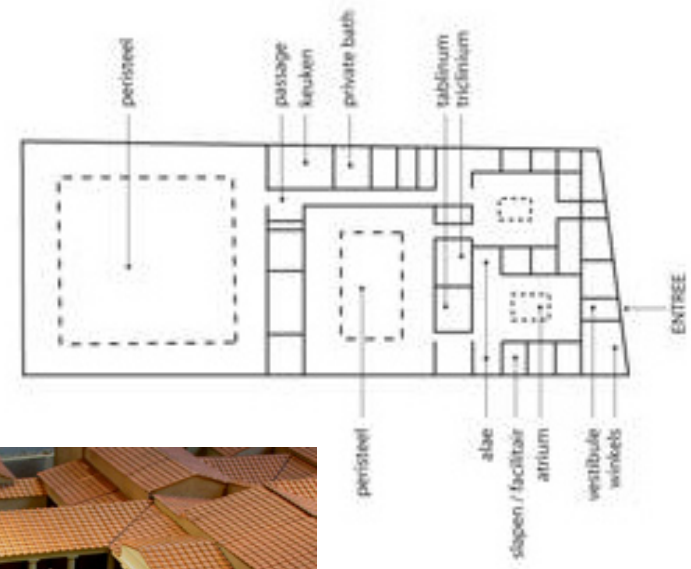
- Minder tocht en energiebesparing, maar....ook:
- Verhoging van de RV, vluchtige stoffen, CO₂ concentratie
- Toename van organismen zoals schimmel en mijt
- Toename van Astma, allergieën en longaandoeningen. Tevens toename vermoeidheid, concentratieproblemen en prestatieverlies;

Gezondheid

- Er is bewijs dat de leerprestatie van leerlingen op school tot 15% kunnen worden verhoogd door een gezond binnenklimaat (TNO);
- Er zijn sterke indicaties dat licht de (mentale) gezondheid positief beïnvloedt (NRC)
- Met een ventilatie op twee maal bouwbesluit zou het aantal astma patiënten worden verminderd met 60%, COPD patiënten met 30% en longkanker patiënten met 13% (Bron: Francesco Franchimon 2009)
- Gebouwen kunnen actief bijdragen aan de gezondheid o.a. door ziektes te genezen (diabetes; Van Marken Lichtenbelt, 2014)

Romeinse stadswoning

Romeinse Stadswoning Atrium voor licht en lucht

House of Tomorrow Today

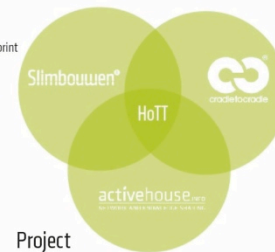

KAW/e architecten

Proces

Flexibiliteit
Reductie van de Footprint
Efficiëntie
Duurzaamheid

Materiaal
Afvvalreductie
Herwinbaarheid
Hergebruik

Project

Gebruiker
Binnenklimaat (zicht, lucht, licht, Livability)
Energie, Milieu

House of Tomorrow Today

Duurzaamheid onderwerpen

15.000 kWh (daalt naar 12.000 kWh) opwekking per jaar met **PV panelen**; **6 collectoren** met voorraadvat;
Luchtwarmtepomp voor verwarmen en koelen en warm tapwater;
Natuurlijke geautomatiseerde ventilatie (met winter backup)
Daglicht- en zontoetreding met **geautomatiseerde zonwering**;
Combinatie Triple glazing (dak) / HR++ (gevel);
Schil: Dak, gevel en vloer $R_c=6,5 \text{ m}^2\text{K/W}$;
Beperking infiltratieverlies (absolute luchtdichtheid is geen doelstelling);
Gestuurd op comfort (Active House) o.a.:

- Natuurlijke Ventilatie, Thermische schoorsteen / nachtkoeling;
- Thermisch comfort (LTV resp. HTK);
- Koken (en haard) op biogas;

Breeam score: Outstanding, er volgt een GPR assessment
Jaarverbruik van 9.500 kWh incl. 1.500 kWh biogas
Overschot van 4.000 kWh voor elektrisch rijden (=25.000 km p. jr.);
Reserve 3.000 kWh;
Materiaal reductie 600 kg/m², resp. duurzame alternatieven

House of Tomorrow Today

Innovaties

Bouwmeesterrol en Slimbouwen proces (An-Archi / KAW / ZBO)

Aorta (ZBO, Cementbouw-CRH-SCC, vVonderen, Heuvelmans)

Plintsystemen (Gyproc, Cable Stud, ZBO)

Steelframe prefabricage, momentvaste knoop (DNN, Leeframe, Gyproc, Isover)

→ **Daglichtontwerp en dakramen onderdeel van ventilatie** (Velux)

Beeksteen en lichte mortel (Arbo / CRH, Weber Beamix, GB)

Gietvloer met LTV/HTK (Weber Beamix)

→ **Beglazing met isolerende spacer** (Saint-Gobain, glass solutions)

→ **Dakafwerking** (Renolit, Rockwool, DNN)

→ **PV installatie** (Alius)

→ **Warmtepomp** (Thercon, AGO)

→ **Domotica** (ABB, Timmers)

→ **Ventilatie** (DUCO Ventilation & Sun Control)

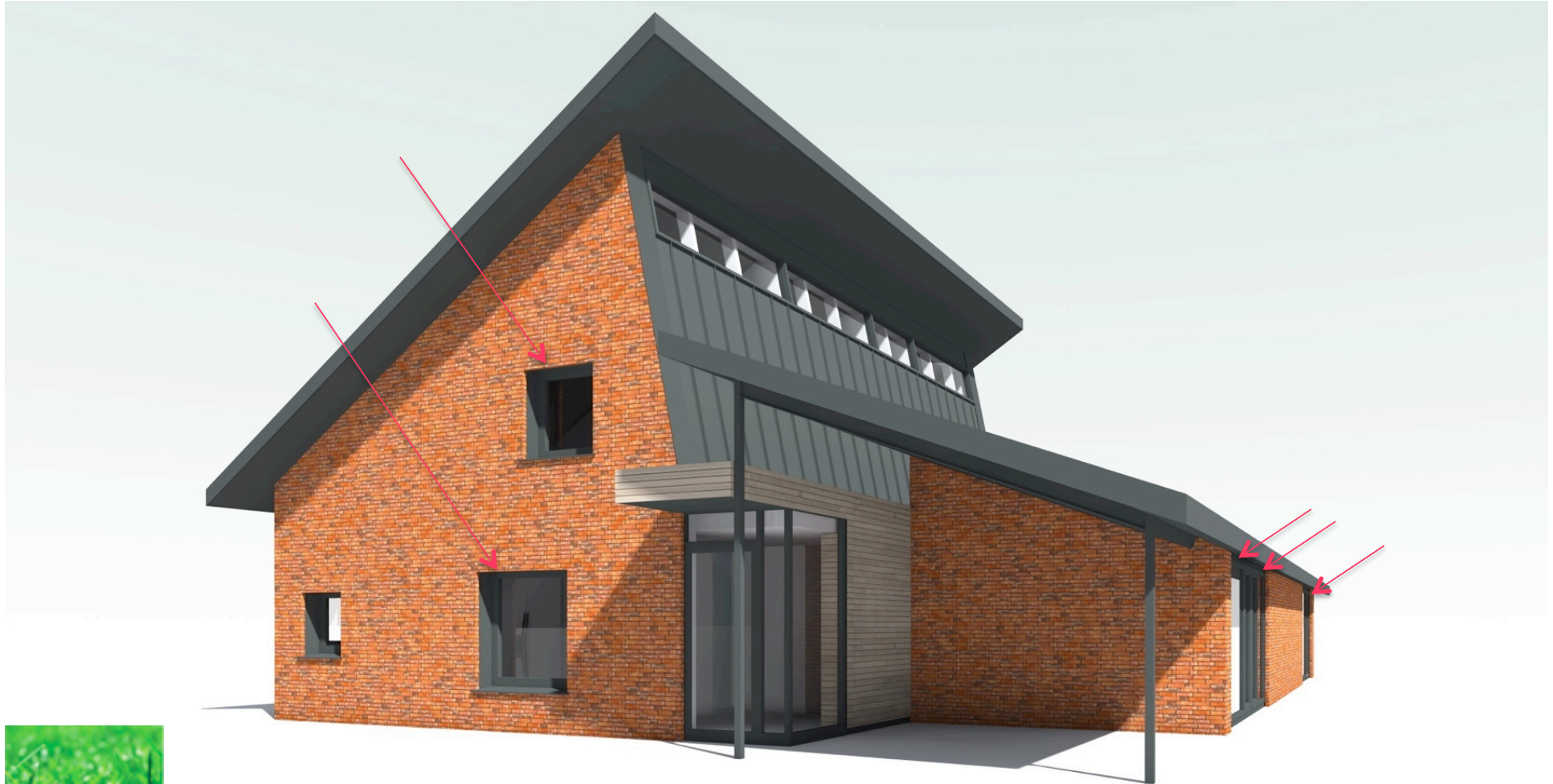
→ **Zonwering** (CRH AVZ-Smits-Somfy)

Magnetische coating en finishing (De Magnetic Company)

Slimbouwen: Flexibel, Reductie materialen, Efficiëntie, Duurzaam
(FRED)

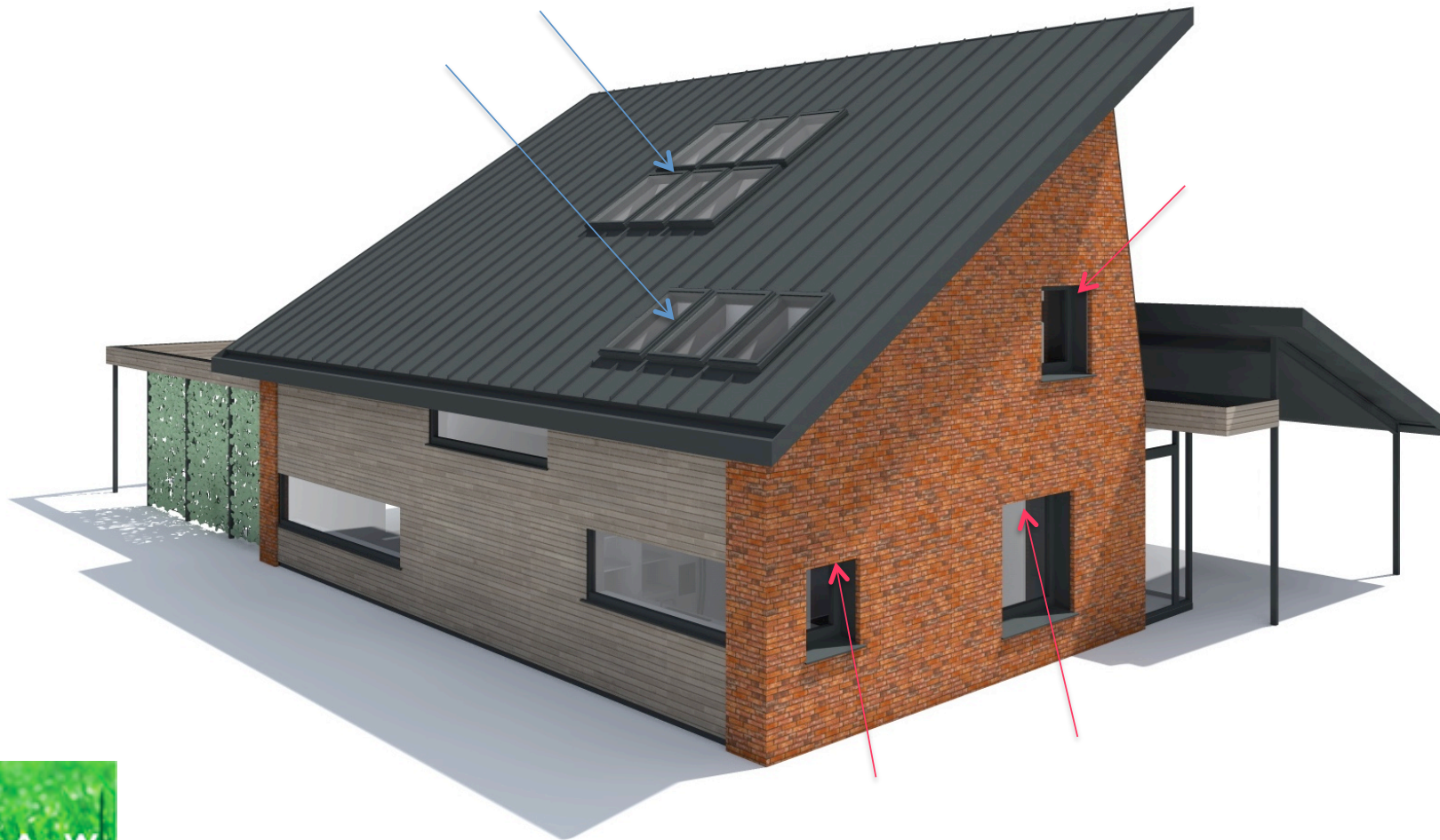

House of Tomorrow Today

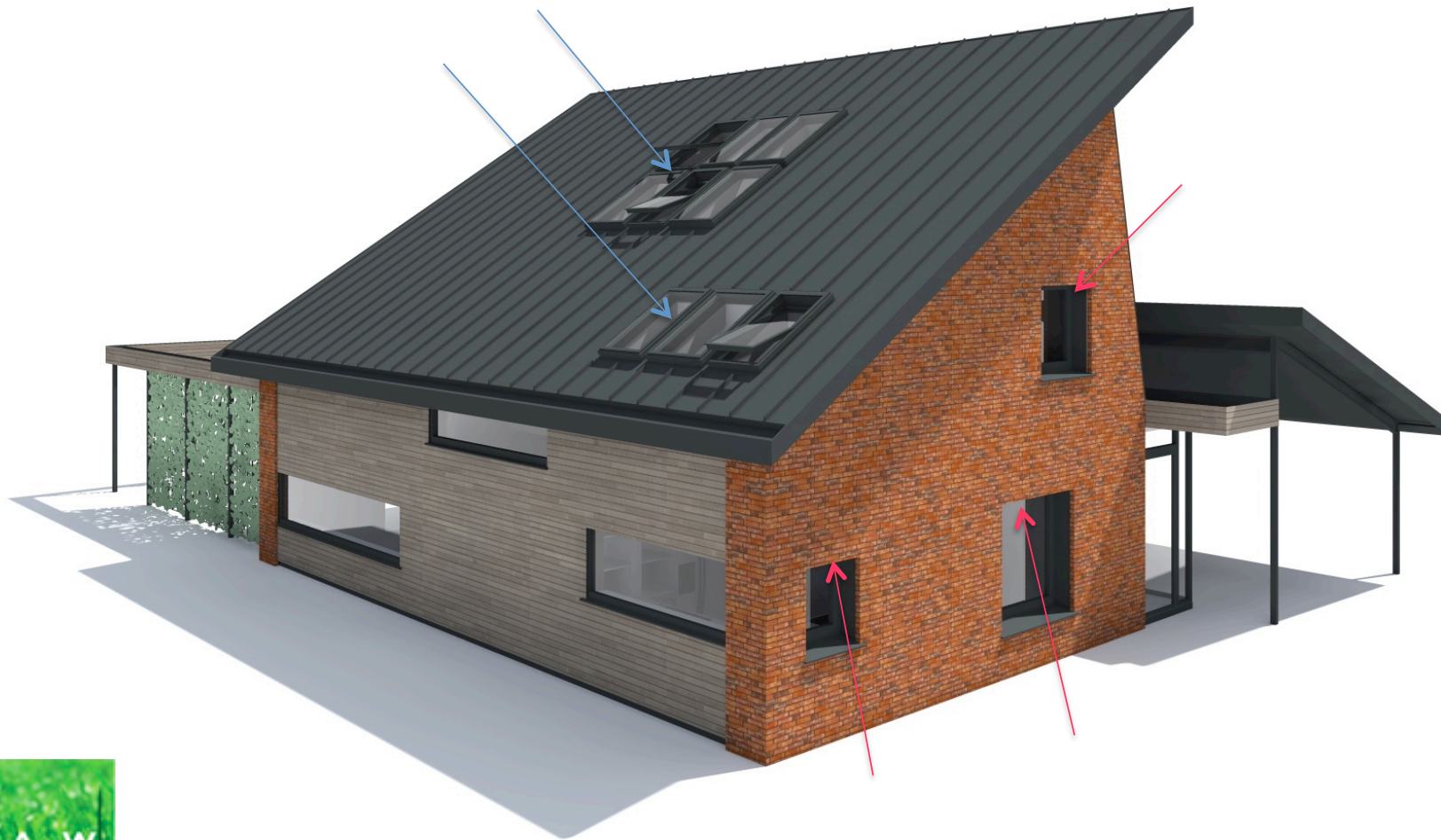

House of Tomorrow Today

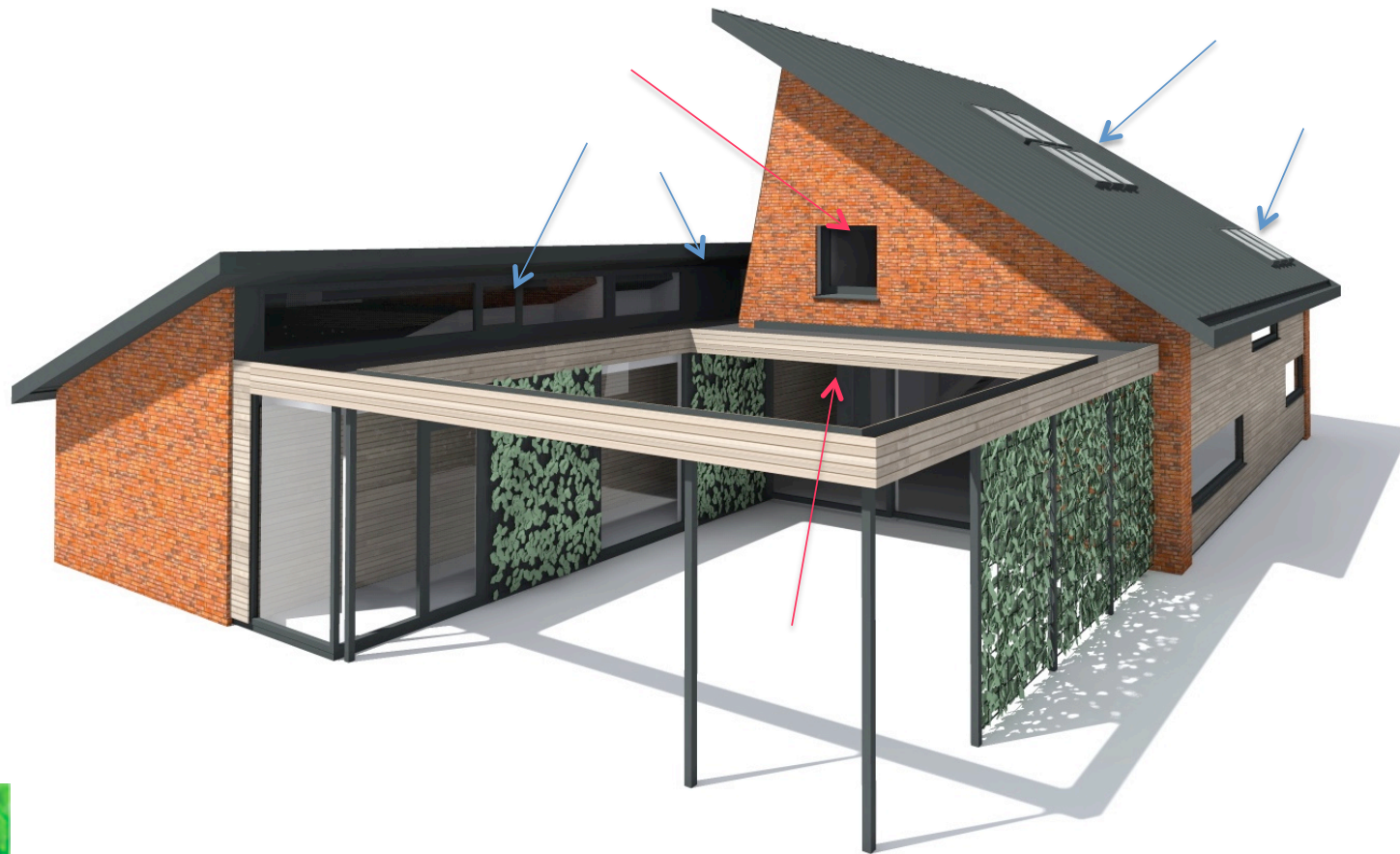

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

Energie productie:

Photo Voltaïsch (PV)

> 12 MWh (eindrendement)

Energie gebruik:

Verwarming (warmtepomp) 3 MWh

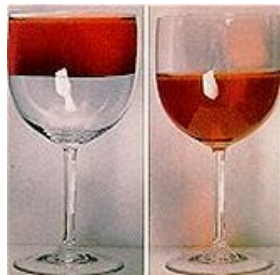
Koelen (warmtepomp) 2 MWh

Huishoudelijk gebruik 3 MWh

8 MWh

Energie overschot (elektrisch rijden)

> 4 MWh (> 25.000 km/jr)

Investering in energiereductie

Terugverdientijd (winst € 5,000,-/jr)

Waarestijging 5 x jaarwinst

Terugverdientijd o.b.v. Invest. -/- waarde

Today

€ 45.000

9 jr

€ 25.000

4 jr

+ 50%

€ 45.000

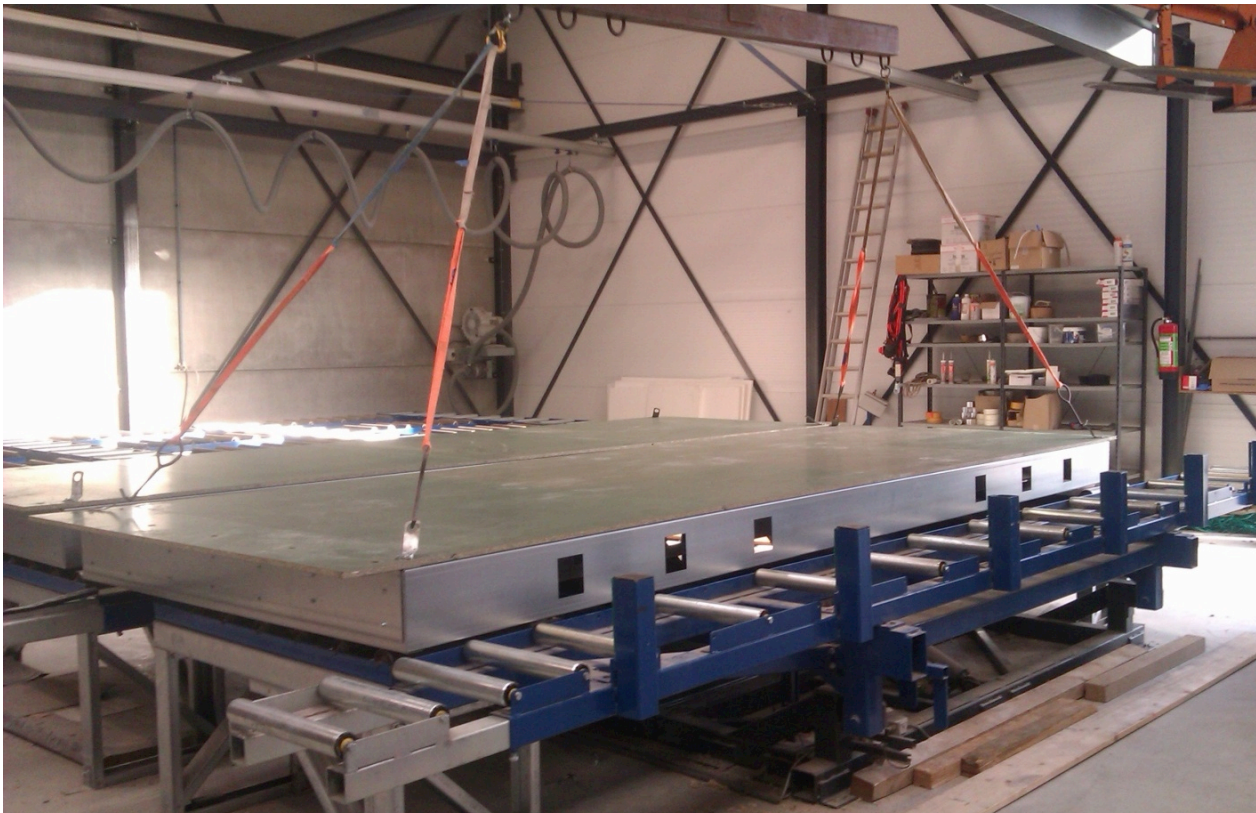
6 jr

€ 37.500

1 jr

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

House of Tomorrow Today

Onderzoek / Ontwikkeling

- Slimbouwen proces
- Energie
- Comfort/gezondheid
- Duurzame technologie

Externe middelen
(via Slimbouwen)

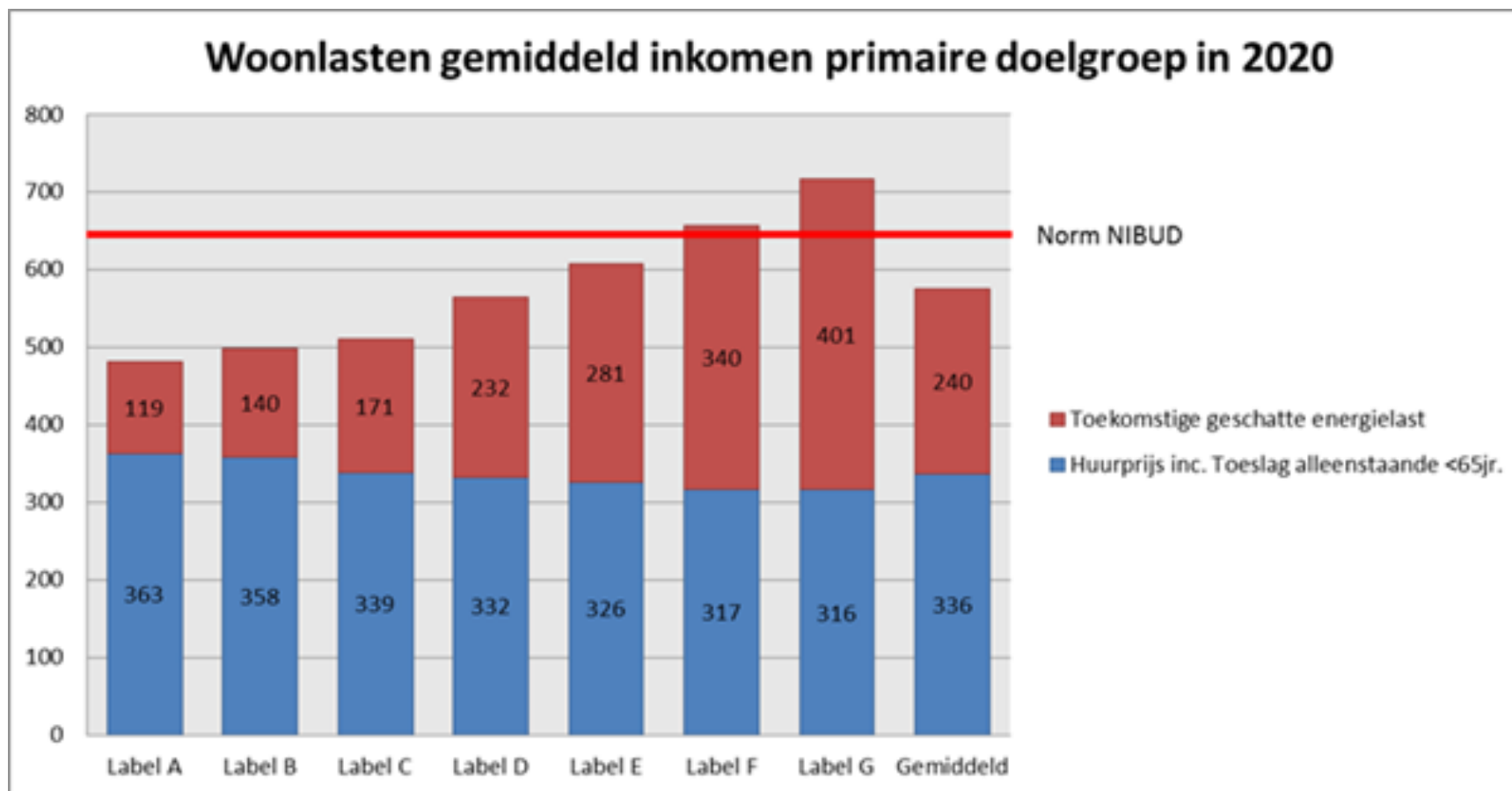
- MIT (topsectoren)
- IPC, twee tranches
- Europese regelingen
- ...

DOEL:
Opschalen naar:
Reguliere woningbouw (HoTT community)
Renovatie
Andere markten

26 november
HoTT Excursie
ActiveHouse & Slimbouwen

Energie als onderdeel van woonlasten

Situatie 2050

Nederlandse Woningvoorraad 7.000.000 stuks

We bouwen 40.000 woingen per jaar,

Dat zal richting 70.000 gaan

Dan nog doen we er 100 jaar over voor we de huidige voorraad hebben vervangen.

Indien we ook met noodzakelijke uitbreiding rekening houden is dat meer dan 150 jaar.

In 2050 staat dus nog 75% van wat er vandaag staat

Conclusies:

- Aandacht bestaande voorraad
- Wat we nu bouwen moet goed zijn, of flexibel zijn en daarmee voorbereid op beter

Energiepotentie woningbouw

Rekening houdend met gestapelde woningbouw heeft Nederland 200-300 mio m² geschikt dakoppervlak

Per woning 5000 – 6000 kWh met verbeterd rendement (van 15 naar 30%) is dat 10.000-12.000 kWh per woning,

Dat is meer dan nodig is voor

- huishoudelijke gebruik,
- warm tapwater,
- voor een warmtepomp voor verwarming en koeling
- Alsmede voor
- 10.000-15.000 km elektrische auto km's

Vragen ?

Ik ben voor vragen bereikbaar:
J.J.N.Lichtenberg@gmail.com

zie ook:

www.slimbouwen.nl

www.activehousenl.info

www.actiefbouwen.eu